

PRILOGA 1: SLOJI ALTERNATIV VAROVANIM ODDELKOM (ESEJ) (Vito Flaker)⁷¹

Treba se je lotiti vprašanja, kakšne so alternative varovanim oddelkom. Polemičnim ugotovitvam iz drugih poglavij tega poročila morajo slediti programske zamisli.

Najkrajši odgovor na vprašanje prihodnosti varovanih oddelkov je, da jih je treba ukiniti.

Ta ugotovitev drži, a poraja nova vprašanja. Najprej se postavi vprašanje, kako to storiti. Hkrati pa se bo marsikdo spraševal, kaj jih bo zamenjalo. Odgovor na to vprašanje bomo iskali s pomočjo novega vprašanja – kaj ljudje, ki jih je (ali bi jih) življenjska pot pripeljala na zaprti oddelok, zares potrebujejo.

Izhajamo iz dveh tez:

- a) Varovane oddelke je treba ukiniti;
- b) in jih nadomestiti ali preobraziti v odgovore, ki bodo resnični odgovor na hudo človeško stisko oz. zelo zapletene socialne (družinske, delovne, sosedске ipd.) situacije.

Ob tem si postavljamo programska vprašanja:

- 1) Kaj bo varovane oddelke nadomestilo?
- 2) Kaj zares ljudje v hudi stiski oz. v nevzdržnih razmerjih in razmerah zares potrebujejo oz. česa si želijo?
- 3) Kako varovane oddelke ukiniti?

Kljub temu, da varovani (in drugi zaprti) oddelki, delujejo tako, da se nam mora zdeti, da so nujni (tako nam pravi tudi zakon, saj varovani oddelki delujejo, če ogrožanja sebe ali drugih »ni mogoče odvrniti z drugimi oblikami pomoči«), pa je praksa dezinstitutionalizacije oz. skupnostne oskrbe pokazala s številnimi primeri, da to ne drži (Toresini, 2017; Škraban, 2024).

To pomeni, da varovani oddelki niso samo etično sporni in strokovno neučinkoviti, temveč da so tudi nepotrebni. Obstaja namreč množica pristopov k hudi človeški stiski in kriznim situacijam, veliko oblik intenzivne podpore, ki so se razvile v okviru prizadevanj za skupnostno oskrbo. Te je treba dodatno razvijati, okrepiti in povezati v delujočo celoto.

⁷¹ Besedilo ni lektorirano.

Pri tem je treba izhajati iz potreb ljudi, situacijskih momentov, ki sprožajo kritične odzive, jih obravnavati skupnostno, ne zgolj kot pomanjkljivosti posameznikov, temveč kot zadeve, ki jih lahko rešimo le skupaj.

Življenjski svet

Na ravni življenjskega sveta nas zanimajo dogodki, ki bi sicer eventualno sprožili namestitev na varovani oddelek. Zanima nas njihovo pojavljanje in konstelacije, v katerih se pojavljajo, pa tudi ravnanje z njimi, ko se že pojavijo, oziroma njihovi razpleti, odziv nanje in nova razmerja sil, ki jih ustvarijo.

Zanimajo nas tudi spremembe varovanega oddelka kot življenjskega sveta, ki se lahko zgodijo kot posledica preobrazbe ustanov oz. samih varovanih oddelkov. In tudi življenjski svet, ki ga človek po odpustu s takega oddelka ustvari.

Zanima nas tudi, kakšen bi bil življenjski svet brez grožnje varovanega oddelka, torej brez premestitve; kako se razpletajo medosebni zapleti, krepi gotovost ali presega takšno ali drugačno ožetje življenjskega prostora.

Razpletanje

Razpletanje situacije, ki je tako ali drugače dobila večje ali manjše dramatične razsežnosti, se utegne zdeti težko in naporno, včasih skorajda nemogoče brez posredovanja nekoga tretjega.

Ko se znajdemo v takšni situaciji, si pogosto želimo preboja, čudežne in hipne razrešitve zapletene in obremenilne situacije. To je treba tudi omogočiti – s hipno razbremenitvijo najbolj obremenjenih akterjev situacije, pa naj bo to sam človek, ki mu pripisujemo to, da povzroča zaplete, dramo, ali drugi, bližnji, ki jih situacija najbolj obremenjuje in ki skupaj s prvim akterjem situacijo doživljajo kot brezizhodno.

Ko se srečamo z dramatično situacijo take vrste, lahko (tako na ravni srečanja v življenjskem svetu, kakor na ravni metode⁷²) ravnamo produktivno na dva nasprotna načina. Ali lahko zaplet, incident dedramatiziramo, ga povsakdanjimo, banaliziramo ali pa ga poskušamo razumeti, pokažemo zanj zanimanje, saj gre za nekaj nenavadnega, izjemnega, iz česar lahko izvemo tudi nekaj novega (tudi zase) (Flaker idr., 2008, str. 239–253). Temu lahko rečemo

⁷² Gre za bolj ali manj spontan, refleksen odziv ali pa sistematični pristop. Vsekakor pa na ravni življenjskega sveta samega »metode« na moremo razumeti kot zgolj strokovno ravnanje, temveč zavestno odločitev, da v situaciji ravnamo drugače kot sicer.

»fenomenološki pristop«, za katerega je značilna izkušnjska odprtost (ravnanje mimo predsodkov oz. vnaprejšnjih idej o tem, kaj je treba v »takšni situaciji« storiti), predvsem pa zahteva vztrajanje v situaciji (to velja tako za označenega akterja kot za druge) (Lamovec, 1994; glej tudi Flaker, 2024). Tam, kjer varovani oz. zaprti oddelki kot sredstvo premestitve ne obstajajo, je to pač nuja (Toresini, 2017; Felc in Toresini, 2010).⁷³

Širitev možnosti

Zoženi življenjski prostor varovanega oddelka lahko širimo navznoter in navzven. Navznoter ga širimo z odpravljanjem splošnih, za mnoge stanovalce nesmiselnih omejitev, ki jih po potrebi zamenjamo s fokusiranimi, na grožnjo in nevarnost usmerjenimi ukrepi. Tako lahko širimo možnosti delovanja in dejavnosti že na oddelku. Navzven pa ga širimo z večanjem možnosti zapuščanja oddelka in udeleževanja zunanjih dejavnosti – stanovalcem omogočimo izhode, obiske, izlete, letovanja in druge dejavnosti, tudi tiste, ki jih imajo stanovalci kot posamezniki (Toresini, 2017).

Na kolektivni ravni k širitvi prostora delovanja lahko odločilno prispeva samoupravljanje oddelka, oddelčne skupščine, na katerih se vsi udeleženi skupaj pogovarjajo o urejanju življenja na oddelku in onkraj njega. Poudariti je treba, da morajo takšne skupnosti biti avtentične, ne pa institucionalne ceremonije, morajo omogočati stanovalcem, da spregovorijo brez zadržkov (brez bojazni pred posledicam), pa ne le tako, da dajejo predloge, temveč tudi da lahko delovanje oddelka in delo osebja kritizirajo; morajo pa tudi angažirati osebje, biti resničen prostor odločanja, tudi o njihovem delu, to pa zahteva njihovo angažirano sodelovanje. (Jones, 1952; Basaglia, 1968)

Glavni dejavnosti pri širjenju življenjskega prostora, njegovih možnosti sta torej krepitev dejavnost in družbeno vključevanje, še zlasti odločanje, ki zadeva potek življenja. Z drugimi besedami, gre za krepitev moči. To lahko poraja življenjska situacija, prostor sam po sebi, ali pa jo najdemo onkraj situacije, jo vanjo »uvozimo«. (Prav slednje nas napoti na abstraktnejše ravni delovanja – metodo in obliko dela).

⁷³ Že obstoječa alternativa premeščanju na zaprti oddelki, je za posamezne akterje, da obremenjujočo situacijo zapustimo (kar je pogost refleks v vsakdanjem življenju). Posledica zapuščanja prizorišča, situacije, je ta, da nas tam zamenja nekdo drug, ali pa, da človek ostane sam. V slednjem primeru lahko pride do radikalne osamljenosti ali pa se človek znajde na cesti.

Gotovost (ob odpustu)

V primerjavi z odpusti po hospitalizaciji v somatski bolnišnici, pri katerih se večina odpuščenih vrača v urejeno, stabilno izvirno okolje (pa morajo kljub temu pogosto poskrbeti za manjše prilagoditve in oporo drugih), se večina tisti, ki bi bili odpuščeni z varovanih oddelkov socialnih zavodov, mora spopasti z veliko negotovostjo – veliko je takih, ki se pravzaprav nimajo kam vrniti oz. bi se moralo vrniti v situacijo, ki jih je izvrгла. Glavni instrument, tako preselitve kot zmanjševanja negotovosti ob njej, je preselitveni načrt (v kakršnikoli obliki): gotovost se veča, če vemo, kam se bomo preselili, v kakšnem domovanju in s kom bomo živeli, kaj bomo delali, od kod bomo dobili sredstva za življenje, kdo nam bo v oporo in nenazadnje, kako nas bodo videli drugi, kako bo delovala stigma, ki jo bomo s seboj prinesli. Ob načrtu pa gotovost lahko povečajo tudi predhodna dejanja, kot so, denimo, obiski bodočega domovanja, poskusne aličasne preselitve in drugi načini (omenili smo letovanja), s katerimi človek poskusi živeti zunaj zavoda oz. na samostojnejši in bolj običajen način. V oporo ob preselitveni negotovosti je tudi navezava stikov in ustvarjanje odnosov z ljudmi, ki nam bodo na voljo za pomoč. Ne le zaradi negotovosti, tudi zaradi stigmatizirane kariere, je odpust oz. preselitev treba proslaviti kot nov začetek.

Opomba: V drugi in tretji točki smo pozornost usmerili v širitev možnosti na zaprtem oddelku in gotovosti ob odpustu z njega. Hkrati pa sta oženje življenjskega prostora in vse večja negotovost tudi momenta, ki človeka izvržeta iz njegove siceršnje življenjske situacije. Zato ju moramo misliti ne le kot preobrazbeni moment ukinjanja varovanih oddelkov, ampak tudi alternativno ravnanje v situaciji.

K drugi točki je torej treba dodati alternativo ožnju življenjskega prostora – več dejavnosti, družbenih vlog, stikov. K tretji pa krepitev (bivanjske) gotovosti. Slednje je v »družbi negotovosti« videti kot skoraj nemogoča naloga. Pa vendar lahko vidimo nekaj oprijemov gotovosti: stabilne življenjske ureditve in rutine (vključno stabilno in zadostno finančno preskrbljenostjo, stabilnim stanovanjskim razmerjem); družbena in družabna podpora skupnosti, na katero se lahko zanesemo, in nenazadnje močna volja in želja in njen izraz.

Stabilnost in opora skupnosti sta vira moči, močna volja pa moč združuje z željo, življenjskimi cilji, ji podeljuje smer. (Tudi smer, intenca je oprijemališče metode.)

Metoda

Glede na to, da je varovani oddelek oblika dela, ki pravzaprav onemogoča razvoj in izdatnejšo uporabo kreativnih in produktivnih metod, je glavni imperativ na tej ravni prav v razvoju metod, ki lahko nadomestijo izločanje iz okolja oz. namestitev v zaprt prostor. V številnih primerih ni treba varovanega oddelka nadomeščati z alternativno obliko dela, nadomesti jih lahko situaciji ustrezna uporaba take ali drugačne kombinacije metod. Gre torej za krepitev pa tudi množenje metod.

Pristop

Glavna paradigmska sprememba na ravni metod je premik od »ukrepov« k »pristopu«. Torej od objektifikacije človeka k intersubjektivnosti, od mehaničnega postopanja k organskemu pristopanju; od podrejanja k prirejanju; od zunanjega pogleda na človekovo situacijo k uztrtju te iz nje same, od strokovnega napuha (*hybris*) k spoštljivosti (celo ponižnosti) do sočloveka.

Spoštljivo poseganje

Poseganje v življenjski prostor drugega je tako rekoč bivanjska nuja. Civilno obzirnost in vljudnost, ki je pravilo v vsakdanjem življenju (Goffman, 1963; 1971), je treba v strokovnih posegih (torej na podlagi posebnega družbenega mandata) ne samo upoštevati, temveč nadgraditi s pozornostjo in upoštevanjem značilnosti več stopenj posega v življenjski svet drugega (Flaker, 2024, str. 65–70). Na pojave premoči, vsiljevanja (in prisile), izgube tal pod nogami je treba biti pozoren in jih sproti popravljati ne le pri premestitvah, temveč tudi pri pogovoru, opori, pomoči in koordinirani oskrbi.

Metoda »krizne intervencije« (Caplan, 1964; Kurre in Bose, 2020; Ghelani, 2022; glej tudi Lamovec, 1997; 1998, str. 197–312), ki je metodični poseg v dramatične in krizne situacije z namenom situacijo vsaj začasno razrešiti pa tudi zagotoviti podlago za nadaljnje dolgotrajnejše delo, se pri nas doslej ni razvila.

Biti doma

Glavni cilj metod, še posebej z vidika razprave o varovanih oddelkih, je, da človek ohrani ali pridobi karseda največ suverenosti v svojem življenju – to pa se najbolj izrazi v tem, da ima *svoj dom*. Praktično to pomeni ali ostati doma oz. vsaj v domačem okolju ali da se z varovanega oddelka vrne tja.

V primerih, ko je zamenjava prostora nujna – npr. zaradi prediha, odmika ali počitka od obremenjujoče situacije – morajo v ta namen biti takšne premestitve kratke, omogočati morajo nadaljevanje (vsaj nekaterih) pomembnih dejavnosti v življenju (npr. nadaljevanje šolanja, opravljanje svojega dela, poklica, vzdrževanje stikov s pomembnimi drugimi (starši, otroki, partnerji, prijatelji, tudi sosedi) in pripraviti človeka, da se vrne v domače okolje in znova spopade z izzivi v njem.

Ko pa gre za stalno preselitev (premestitev na lastno željo), pa si mora ustvariti nov dom. Prostor, ki ga v ta namen zagotovi sistem, mora biti karseda vsakdanji, novo došli stanovalec ga mora udomačiti in ga urediti po svoji meri in okusu. Metodo, ki nam pri tem pomaga, pogosto imenujemo normalizacija (Wolfensberger, 1983; Dekleva, 1993; Flaker in Rafaelič, 2023, str. 109–126).

Direktno delo

Direktno delo ne pomeni le neposrednega stika z uporabniki, temveč tudi delo, ki temelji predvsem na mandatu uporabnika, pa tudi skupnosti (Flaker@Boj za, 2012, 35–47). V metodični izvedbi glede na snov varovanih oddelkov to pomeni v prvi vrsti *pričevanje* – neobremenjeno navzočnost in sprejemanje uporabnika takega, kot je. Pomeni tudi odprti prostor (in odprti dialog), prostor, ki udeležence situacije ne sili že sam po sebi v karkoli drugega kot v to, kar nastane v sami interakciji, v prepletu želja in namenov udeležencev. Del takega dialoga je lahko, v namen zmanjševanja verjetnosti neželenih dogodkov analiza tveganja in, če so potrebni, fokusirani omejevalni ukrepi. Glavno metodično orodje je medčloveško SREČANJE.

Oblika dela

Razpršitev

Alternativa zgostitvi restriktivnih prijemov v varovanem oddelku je razpršitev. To pa ne pomeni razpršene uporabe teh istih prijemov na več lokacijah, temveč razpršeno uvajanje afirmativnih pristopov, ki potrjujejo človeško vrednost, omogočajo izraz volje in krepijo moč udeležencev.

V ta namen je mogoče vzpostaviti številne oblike, med njimi krizne centre, krizno bivanje v drugi družini, krizne time – tako tistih, ki se zberejo v oporo človeku v krizi (Zaviršek, 1997), kot takih, ki povezujejo več služb in drugih udeležencev za reševanje konkretnih zapletov. Med oblike skupnostnega pristopa h krizam kakor tudi k dolgotrajnejšim izzivom oskrbe sodijo tudi razne oblike skupnostnih konferenc (družinske konference, odprti dialog ipd.).

Med osnovnimi oblikami, ki lahko intenzivno podprejo uporabnika, so tudi krepki osebni paketi, ki združujejo več storitev v celostno, koordinirano in nosilno obliko. To pa je tudi oblika, ki omogoča največjo možno mero razpršitve in ima zmožnost vsebovanja širokega nabora raznih oblik opore in pomoči - npr. *Small supports* (Kelly, 2009, glej prilogo 2) ali podporni krogi (Perske, 1988).

Storitveni model

Storitveni model, ki je na varovanem oddelku podrejen drugim trem osnovnim oblikam socialnega varstva (ukrepom, sredstvom in programu), mora v alternativnih oblikah prevladati oz. biti glavno načelo oblikovanja odgovorov. Razlog: a) postavi uporabnika v vlogo naročnika (krepi njegovo moč); b) omogoča tkanje finih odgovorov, oskrbo po osebni meri; c) storitve so oblika, ki je manj vezana na eno določeno organizacijo izvajanja.

Pri tem naj bi bila značilnost izvajanja storitev, v nasprotju s klasičnim popravljivim storitvenim modelom, ustvarjalna oz. produktivna. Hkrati pa naj bi prehod v skupnost tudi preoblikoval storitveni model iz izrazito individualističnega v takega, ki vsebuje tudi skupnost kot akterja (Flaker, 2025).

Seveda pa storitve morajo omogočati tudi drugi oblike, a v podredni skladnji – morajo biti okvir, ki omogoča a) dostop do potrebnih sredstev (za izvajanje storitev kakor tudi za krepitev dejavnosti in vključevanja); b) vključevanje v programe (predvsem tiste, ki so namenjeni splošnemu prebivalstvu (zdravstvene, izobraževalne, razvedrilne, ...); c) afirmativne ukrepe, ki preurejajo razmerja v smeri krepitve moči.

Afirmativni ukrepi

Kljub temu, da naj bi ukrepi (kot oblika) bili podrejeni storitvenemu modelu, so v momentu, ko zapuščamo oz. opuščamo varovane oddelke, pomembna oblika, vzvod krepitve moči. Kot smo že večkrat poudarili, morajo *omejevalni* ukrepi biti fokusirani, človeka naj minimalno omejuje, in morajo dopuščati, celo vzpostavljati dialog. Med nujnimi ukrepi v hudih ali dolgotrajnih stiskah morajo biti taki, ki vzpostavljajo *upravičenost* (in torej dostop) do storitev in sredstev, pa tudi taki, ki omogočajo varstvo *pravic* oz. prehod iz diskriminiranega položaja (razrešitev skrbnika, preselitev iz zavoda, z oddelka ipd.). Hkrati pa morajo ukrepi omogočati tudi siceršnje družbeno *napredovanje* (izobrazbeno, družabno, osebno ipd.). Skratka, ukrepi morajo biti taki, da omogočajo čim večjo človekovo samostojnost.

Ničelna toleranca zapiranja in prisile.

V nasprotju z ničelnimi tolerancami do človeškega početja, ki so zares predvsem ideal, ki si ga prizadevamo doseči, pa vemo, da ga povsem nikoli ne bomo (npr. ničelna toleranca do uživanja drog, do nasilja), moramo ničeno toleranco do zapiranja in prisile vzeti dobesedno. Tu (na tem registru) gre za formalna, institucionalna dejanja, ki naj ne bi bila osebno motivirana oz. dejanja po takšnem ali drugačnem družbenem mandatu (in pravilih). V takem okviru je mogoče pričakovati, da bomo izkoreninili zapiranje in prisilo, kakor smo npr. izkoreninili telesno kaznovanje v šolstvu. Tudi empirične izkušnje (pilotske izkušnje v Italiji in drugod) kažejo, da je mogoče zvesti vsaj uporabo zapiranja in fizičnih prisilnih sredstev zvesti na nič.⁷⁴

Organizacijska oblika

Skupnostne službe

Varovani oddelek bi se naj preobrazil v skupnostne službe oz. naj bi ga te nadomestile. Na dva načina. Najprej s splošno okrepitvijo in večjo nosilnostjo osnovnih služb na terenu, ki bi morale zdaj ustrezno, intenzivneje in učinkoviteje odgovoriti na razne zaplete v osebnih in medosebnih situacijah. Preostanek oz. tiste, ki bi zahtevajo več angažmaja ali pa posebnega znanja, bi lahko »reševale«, še vedno v sodelovanju z generičnimi, posebne službe, kot so npr. timi za krizno posredovanje, avtonomne namestitvene enote, ki zagotavljajo večjo stopnjo varnosti, službe za organizacijo (osebnih) timov za intenzivno podporo pa tudi zagovorniške službe. Vse naštetje in podobne službe morajo imeti precejšnjo avtonomijo, organizirane pa so lahko kot posebna služba večje organizacije (npr. zavoda v preobrazbi, centra za socialno delo, nevladne organizacije) ali pa kot neodvisne, samostojne službe (to pa je skorajda nujna za neodvisno zagovorništvo).

Demokratičnost

Demokratizacija varovanega oddelka je nujni predpogoj za njegovo resnično preobrazbo. Subjektivacija in krepitev glasu stanovalcev in osebja z nižjim statusom sta njen imperativ pa tudi popotnica za delovanje v prihodnosti oz. na terenu. Da bi delavci novo nastalih služb lahko učinkovito delovali v zapletenih in intenzivnih situacijah, morajo imeti največjo možno

⁷⁴ Prisile, v širšem pomenu tega izraza, zelo verjetno s formalno prepovedjo ni mogoče povsem izničiti. Izsiljevanje določenega vedenja, manipulacija, logika nagrad in kazni, niso vgrajene le v varstveni institucionalni sistem, so tudi pogosti načini delovanja v povsem medosebnih odnosih. A taki pojavi, ko se zgodijo v odprtem prostoru, ki ga okrepljeni uporabnik lahko zapusti, niso »zadnja beseda«, imajo lastnost, da lahko postanejo predmet pogajanja, celo dialoga.

avtonomijo, za svoja konkretna dejanja ne smejo biti omejeni z »odgovornostjo« nadrejenim, temveč uporabniku in svoji lastni strokovni etiki (Flaker, 2023). Slednje pogosto pooseblja tim, ki mu pripadajo. Ta mora, po definiciji in zaradi narave svoje naloge imeti demokratični slog delovanja in vodenja (Flaker, 2025). Potrebna je torej dosledna in korenita demokratizacija varovane enote v preobrazbi kakor tudi takšna demokratičnost v delovanju skupnostnih, terenskih služb.

Dispozitiv enakopravnosti

Namesto disciplinskega dispozitiva, ki vedno ustvarja diskriminativno razliko med »vrednimi« in »nevrednimi«, morajo nove službe zagotavljati storitve in druge posege vsem enakovredno, ki ne smejo biti utemeljeni na povprečju ali idealu, temveč na potrebah in pravici do dostojnega življenja v skupnosti.

Akumulirana rezerva

Ključna lastnost varovanih oddelkov, ki jo je treba v njihovi še tako koreniti preobrazbi oz. prevratu ohraniti, so akumulirana sredstva, ki so zbrana za to posebno obliko. Še posebej za posebne službe, ki naj bi tudi občasno okrepile generične službe, morajo obstajati viri za njihovo razpršeno delovanje. V nasprotju z zdajšnjo togo uporabo pa je treba omogočiti njihovo fleksibilno plasiranje v kritičnih situacijah.

Povezovanje (ukinitev odlagališča)

Posebne službe, ki naj bi bile nadomestilo za varovane oddelke, ne smejo sprejeti vloge odlagališče problemov za druge akterje, morajo se izogniti »podajanju kukavičjega jajca«. To pomeni, da morajo na eni strani sprejeti vlogo strokovnjaka, ki je zmožen posredovanja v zapletenih situacijah, hkrati pa mora poskrbeti, da njegova dejavnost ne postane ekskluzivna, v polje svojega delovanja mora vedno vključevati še druge akterje, tisto, kar je bilo skrbniško delo se mora spremeniti v skupno akcijo (kot to npr. velja za družinske konference; cf., Horvat, 2024).

Sistem

Dezinstitucionalizacija je nuja obstoječega sistema. Je tudi nujni pogoj za uspešno uvajanje dolgotrajne oskrbe, ta je pa podlaga za nov sistem, ki bo temeljil na skupnostnih odgovorih.

Dezinstitucionalizacija je korenita sprememba sistema, a jo je bolje pojmovati kot spremembo polja oz. v njem. Med drugim tudi zato, ker so varovani oddelki količinsko le majhna struktura

v sistemu, imajo pa v njem pomembno funkcijo. Njihova ukinitve bo v polju oskrbe imela multiplikativne učinke na razvoj in krepitev terenskih služb.

Dekoncentracija

Imperativ preobrazbe sistema je ukinitve vsakršnih koncentracij ljudi na omejenem prostoru, še zlasti prisilnih. Ničelne tolerance zapiranja in prisile ni mogoče učinkovito uveljaviti, če ne velja za ves sistem. V prehodni fazi je zato treba uveljaviti moratorij na sprejeme v zaprte strukture, kakor tudi moratorij na uporabo prisilnih sredstev.

Zagovorništvo in integracija

Ne bo dovolj vzpostaviti zagovorniške službe in storitve, zagovorništvo mora postati operativno oz. metodično načelo celotnega sistema (Brandon, Brandon, in Brandon, 1995; Flaker, 2024). Ključni delavci in službe se morajo v izhodišču postaviti na stran uporabnikov, delovati v njihov prid in z njihovim jasnim mandatom, si prizadevati za ohranjanje in krepitev njihovih pravic – ne le v formalnih postopkih (pred sodiščem), temveč v vseh potencialno konfliktnih situacijah oz. tam, kjer uporabnik utegne izgubljati moč oz. je nima dovolj, da bi se zoperstavil pritiskom okolja.

Nov sistem mora odpraviti fragmentacijo sistema. Vzpostaviti mora zveznost služb na več ravneh delovanja. Splošna zahteva po timskem delu, med-institucionalnih in interdisciplinarnih timih bržkone ni dovolj. Že same oblike je treba načrtovati tako, da vsebujejo metode timskega dela, da zagotavljajo sodelovanje drugih v timih in da v sami organizaciji obstajajo rešitve, ki to omogočajo, celo zahtevajo.

Z vidika uporabnikov pa mora sistem v ospredje postaviti tiste oblike, ki uporabniku omogočajo preglednost oskrbe, vključevanje njegovih bližnjih, povezovanje s skupnostjo in nenazadnje, nabor najbolj ustreznih izvajalcev storitev – po njegovi meri.

Prevlada socialnega modela in transformativna vloga sodišč

Službe in instance drugih sektorjev, ki stopajo v polje socialnega varstva oz. dolgotrajne oskrbe, morajo na vstopnih točkah (vmesnikih) prevzeti njegovo (novo) logiko. Prizadevati si morajo za čim boljšo oskrbo oz. da bo uporabnik prejemal tisto, kar on ali ona meni, da bo najbolje odgovorilo na njegovo ali njeno situacijo oz. izboljšalo njuno življenje. Postati morajo timski igralci v timih uporabnikov.

S tem v skladu se mora transformirati vloga sodišč – postati mora *transformativna*. Sodišča so namreč že tako vpletena v reševanje stisk ljudi in tako je treba tudi njihovo vlogo definirati. Ne bi smela več odločati o omejevanju človekove svobode oz. ne presoјati pogojev za zapiranje (represivna – skoraj retributivna funkcija), temveč iskati načine, kako bo človek v stiski ohranil svoje dostojanstvo oz. okrepil moč svojega delovanja (restitutivna funkcija). Sodišča morajo dobiti moč in drznost odločanja o oskrbi, na podlagi presoje človekove situacije, ne le odločati, temveč določati, ko je treba, nosilce in vrste oskrbe, torej aktivno (a spoštljivo) posegati v življenjsko situacijo človeka pred sodiščem, spreminjati razmerja v njej – torej spreminjati življenjsko situacijo, ne pa je negirati s premestitvijo v izoliran družbeni prostor. V tej smeri bi narok pred sodiščem moral zares postati formaliziran timski sestanek, sestanek osnovne mreže človekovih pomočnikov ali podpornikov. Izrek sodišča (po takem shodu) bi moral biti preskriptiven tako, da bi udeležence (predvsem izvajalce oskrbe) obvezoval k zagotavljanju storitev, sredstev in izvajanju (karseda soglasno sprejetih) ukrepov.

Spremenjena vloga sodišča in sodnih postopkov zahteva socialno izvedenstvo – najprej na področju analize tveganja, a tudi glede načrtovanja oskrbe, timskega dela, pogajanj med udeleženci ipd. V tako spremenjeni konstelaciji psihiatri ohranijo svoje izvorno izvedenstvo (niso pa več proksiji sodišča), ki ga imajo o duševnih procesih, motnjah, prisebnosti, kakor tudi zdravstvenih posegov (zdravila, psihoterapija) in delovanja zdravstvenega sektorja. Njihova funkcija, tudi sicer, zunaj sodnih postopkov, ne more biti več vratarska (gate-keeper), postati mora posredniška, povezava med socialnim in zdravstvenim sektorjem – tako na ravni delovanja in sodelovanja služb v obeh sektorjih, kakor tudi izmenjave drugačnih strokovnih pogledov.

Ukinitev varovalnih oddelkov in okrepitev skupnostnih služb

Končni sistemski učinek naj bi bilo to, da varovani oz. zaprti oddelki sploh ne bi več obstajali, nadomestile naj bi jih bolj učinkovite metode, več oblik, ki bi prevzele njihovo funkcijo oskrbe v zapletenih situacijah. Pri tem ni toliko pomembno, ali gre za samostojne službe ali del neke splošnejše organizacije, razen ko gre za službe neodvisnega zagovorništva (center za zagovorništvo).

Službe, ki bi v sistemu delovale s storitvami visoke intenzivnosti, naj bi nastale bodisi s preobrazbo varovanih oddelkov bodisi kot nove službe v skupnosti (tam, kjer zemljepisnega območja ne pokriva nekega zavoda v preobrazbi oz. če zavod tega ne bi mogel zagotoviti). A je

treba znova poudariti, da ne gre zgolj za premočrtno preobrazbo oz. ustanavljanje skupnostnih ekvivalentov varovanih oddelkov, temveč naj bi šlo za širši, bolj razpršen proces, ki naj bi okrepil osnovne terenske službe (centre za socialno delo, zavode za oskrbo na domu, varstveno delovne centre, ...). Krizne, intenzivne službe naj bi delovale skupaj z njimi, ne od njih prevzemale »težke primere«, temveč bi v takih primerih predvsem kot mobilne službe okrepile delovanje osnovnih terenskih služb – bodisi s krepitvijo delovne sile, kadrovske zasedbe bodisi s svojim posebnim znanjem in izurjenostjo.

Sistem pa ne sme delovati zgolj po službah, ki jih vzpostavlja in vzdržuje, temveč tudi z ukrepi, ki naj bi odpravljali tiste okoliščine, ki sicer prispevajo hudim zapletom. To so na eni strani ukrepi, ki posredno večajo človekovo suverenost oz. manjšajo nastajanje nevzdržnih situacij (večji dostop do stanovanj, večja finančna neodvisnost, večje možnosti dejavnosti (tudi zaposlitve) in vključevanja v procese, ki sicer potekajo v skupnosti (ali pa jih je treba na novo vzpostaviti). Na drugi strani pa gre za spreminjanje odnosa do duševnih stisk, norosti, družbene onemogočenosti (invalidizacije) in vzpostavljanja vrednot solidarnosti, vzajemnosti – bratstva.

Hkrati pa bo tudi v optimalno izboljšanem sistemu (delujočega polja) vedno potreba po boju proti vsem oblikam zapiranja in prisile – takim, ki se bodo še pojavljale kot prikriti vzorci v polju socialnega varstva, kakor proti tistim, ki bodo vztrajale v zdravstvenem, pravosodnem pa tudi izobraževalnem sektorju.

Zakonodaja

Zakonodaja bi morala tudi v resnici varovanje svobode postaviti na prvo mesto. Hkrati pa tej pravici ob bok postaviti, tudi kot ključni njen del, tudi pravico do življenja v skupnosti in do opore v ta namen. (Represivno funkcijo pa prepustiti represivnim organom in kazenski zakonodaji).

Prepoved zapiranja

Zakonodaja bi morala izrecno prepovedati zapiranje in prisilo (tudi v drugih sektorjih), hkrati pa ob moratoriju določiti rok za ukinitve zaprtih prostorov obstoj zaprtih struktur.

Zagotavljanje intenzivne oskrbe

Podlaga za zagotavljanje takšne oskrbe bi morala biti zakonsko zagotovljena pravica do oskrbe glede na osebne potrebe upravičenca. Področna zakonodaja (ne zgolj na področju duševnega zdravja) bi morala zagotavljati vse možne oblike intenzivne oskrbe vključno z vzpostavljanjem

medinstitucionalnih timov, terenskih mobilnih služb ipd. To pomeni ne le kvalitativno, temveč tudi kvantitativno večanje obsega pravic. S tem pa tudi drugačno naravo upravičenosti – nižanje praga subsidiarnosti na eni strani in višanje plafona intenzivnosti oskrbe.

Skupnostno zagotavljanje varnosti

Zagotavljanje varnosti bi moralo postati predvsem stvar skupnosti. Moralo bi se na eni stran preoblikovati iz ukrepa v storitev, na drugi pa postati skupnostna zadeva. Upravičenci bi torej lahko glede na svoje potrebe naročili varnostne oz. varstvene storitve (npr. bdenje ob postelji, spremstvo, varovanje na daljavo, ...). Hkrati pa bi vprašanja varnosti morala postati zadeva, ki naj bi bila v pristojnosti skupnosti (sorodniških, sosedskih, prijateljskih in vrstniških mrež).

S tem bi se okrepile možnosti za dogovorno, dialoško reševanje medosebnih zapletov, okrepila pa bi se tudi podpora vloga (namesto presodne) strokovnjakov pri takih vprašanjih, tudi odzivnost akterjev na dejansko stisko, okrepila bi integriteta posameznika, ki je (hkrati) ogrožen in ogroža, tudi odzivnost okolja in odgovornost akterja (Flaker, 2023).

Krepitev proaktivnosti

Storitve varovanja bi morala zakonodaja usidрати v človekovem namenu, volji, skrb za varnost bi morala biti potemtakem funkcija uresničevanja take volje (ne njenega izničevanja). Pravni temelj za to je *pravica samoodločanja* (12. člen *Konvencije o pravicah invalidov*, v nadaljevanju Konvencija) in zagotavljanje opore in varnosti s storitvami (19. člen).

Varno prevzemanje tveganja

Zakonodaja mora torej omogočati ljudem, da prevzamejo tveganja, ne pa jih omejevati oz. se tveganju izogibati. Z drugimi besedami, analizo tveganja velja uporabiti kot krepitev človekove volje z varno izvedbo želenih dejanj.

Afirmirati hierarhijo aktov

Treba je upoštevati hierarhijo aktov oz. neupoštevati (nasprotovati) pravilnike in drugo regulativo, ki ni v skladu s Konvencijo in ustavo. To pomeni dosledno uskladiti zakonodajo, še zlasti pa pravilnike, z ustavo in še zlasti Konvencijo. Lahko pa pomeni tudi zakonsko omogočen »ugovor vesti« oz. nasprotovanje določbam pravilnikov, ki so v očitnem nasprotju z pomembnejšimi pravnimi akti.

Promovirati sporazumevanje in dogovarjanje

Ne le naravnost akterjev, tudi zakonodaja mora omogočati sporazumevanje, dogovarjanje in iskanje skupnih rešitev – dialog. Zakonodaja lahko predlaga, celo zahteva oz. daje podlago (ne le pravno, tudi prostorsko in kadrovsko), ki krepi zunaj zakonske možnosti razpletanja situacij. V takem okviru so lahko pravila sredstvo za orientacijo, pripomoček, ko dogovor ni možen. Zakonodaja pa naj bi tudi omogočala in določala možnosti za čim večjo stopnjo svobode (to je tudi pogoj dialoga) v pravno določeni oz. omejeni situaciji.

Politika

Politika dezinstitutionalizacije mora imeti razsežnost od »spodaj navzgor«, če naj uveljavi vse svoje imperitive. Zato mora vedno potekati tako, da mobilizira svojo bazo, vključi v proces kot odločevalce predvsem stanovalce oz. po preselitvi uporabnike, pa tudi delavce v ustanovah in zunaj njih, kakor tudi druge akterje. Je tudi prispevek k preobrazbi politične krajine v tej smeri.

Pravice in krepitev moči

Klasičnim temam socialne politike so se v zadnjih desetletjih pridružile tudi teme pravic in krepitev moči, a prav fenomen varovanih oddelkov kaže na to, da so ostale »na papirju«, le nominalno naštete, formalno varovane in individualizirane v postopkih njihovega uveljavljanja (redko uporabljene možnosti nasprotovanja ukrepom, nemoč zagovornikov oz. zastopnikov).

Za resnično uveljavljanje človekovih pravic in okrepitev uporabnikov, pa tudi skupnosti, se je v socialni politiki treba lotiti tudi »mezo« tem spreminjanja služb in sistema socialnega (tudi zdravstvenega) varstva. Pravice morajo še zlasti na tem področju poleg varovalnega dobiti tudi transformativen potencial.

Socialno varstvo se mora »politizirati«, mora preseči sedanje politikantstvo. To pa lahko stori z graditvijo vizije in mobilizacijo baze, tistih, ki jih socialno varstvo res zadeva (ne pa njihovih predstavnikov) – uporabnikov, izvajalcev storitev in, kar pogosto pozabimo, skupnosti. Kot smo predlagali (Flaker, 2022), naj bi vizijo gradili okoli treh osi, ki so pomembne za razvoj socialnega varstva: dolgotrajne oskrbe, dezinstitutionalizacije in prenove socialnega dela (še posebej na centrih za socialno delo).

To tudi na ravni politike pomeni ustvarjane oz. porajanje polja participativne socialne politike in tudi polja socialnega varstva.

Samoupravno polje socialnega varstva

Okrog teh osi se lahko ustvari aktivno polje udeležencev, ki se v njem znajdejo.⁷⁵ S tem bi lahko presegli pojmovanje socialnega varstva kot zgolj sistema in ustvarili skupno polje delovanja. To polje si lahko predstavljamo kot odprto polje, polje, v katerem vre, polje pobud in delovanja. Tako polje bi moralo omogočati izraz volje in delovanje, ki jih socialno varstvo neposredno zadeva – glas v njem bi morali dobiti uporabniki in njihovi neposredni pomočniki, oskrbovalci. Tisti, ki zdaj odločajo, pomembne točke v polju, bi se morali spremeniti v »Uho«, morali bi *slišati glasove*. Vstop v polje ne bi smel biti zgolj vstop v sistem, v določene vloge in njim pripadajoča opravila; uporabniki naj ne bi bili zgolj pasivni prejemniki storitev, neposredni izvajalci pa tudi ne zgolj orodje izvrševanja programa, protokolov, navodil od zgoraj. Vstop v polje bi morali ljudje izkusiti kot izziv, da stopajo v delujoče tkivo, da se vključujejo v nekaj življenjsko pomembnega za njih in za druge.

Logiko, ki smo jo v socialnem delu že davno sprejeli, da mora biti uporabnik gospodar svoje usode, je treba podaljšati onkraj samega srečanja med uporabnikom in izvajalcem storitve. To naj bi veljalo na ravni metode mora biti načelo tudi na ravneh oblik, organizacije, sistema in politike. Na ravni politike to pomeni nastajanje in množenje številnih žarišč delovanja – povezujočih se v rizomsko tkivo polja – odpiranje lokalnih, tematskih in projektnih polj.⁷⁶

⁷⁵ Omenjene tri osi dobro zajemajo celoto potrebnih sprememb na vseh ravneh, ki jih tukaj obravnavamo. Vsaka od teh osi preči vse sloje in jih v medsebojni odvisnosti in interakciji povezuje v enoten več dimenzionalen prostor (tako da poljuben dogodek lahko odčitamo na več dimenzijah). Odpust z varovanega oddelka je zdaj »strel v prazno«. Odpuščeni ni več stanovalac ustanove in če ne gre za »preselitev« tudi ni del »dezinstitutizacije«, nima zagotovljene dolgotrajne oskrbe, center ga pa je že tako prej, z namestitvijo, odpisal in nima nobene obveznosti skrbeti zanj. To je posledica skrajne (in skrbniške) fragmentacije sistema. Če bi sistem bil zvezen oz. če bi deloval kot polje, bi vsak odpust lahko registrirali na vseh treh oseh. Dejavnost dolgotrajna oskrba bi lahko npr. zagotavljala materialno podlago za oskrbo, dezinstitutizacija obliko oskrbe, prenovljeno socialno delo pa način, kako to narediti. [Primer je tipičen, a poljuben. Koncept polja omogoča tudi številne druge kombinacije. Uporabnika tudi ne zanima, od kod pridejo sredstva, kdo zagotovi obliko dela pa tudi od kod izvira način dela, pomembno mu je, da je sredstev toliko, kolikor jih potrebuje, da mu oblika ustreza in da način dela upošteva njegovo voljo.]

⁷⁶ Za multiplikativni učinek neke spremembe, inovacije se mora zgoditi kaj več kot le uspešno izveden pilot. Izkušnje iz preteklosti kažejo, da se, če ni ugodne klime in organskega prenosa znanja, lahko še tako odlične izkušnje (v žargonu »primeri dobre prakse«), lahko razvedenijo, postanejo skorajda svoje nasprotje. Organski prenos naj bi bil tak, ki prinaša na nov teren ne le izkušnjo in znanje iz drugega prostora, temveč ga v dejavnem sodelovanju gostiteljev organsko umesti v novo okolje. Ugodna klima pa je tista, ki jo ustvari delujoče polje, polje, ki usmerja težnjo (trend) dogodkov. Ustreden primer za to je polje, ki se je v nekem obdobju ustvarilo okoli Hrastovca in ko so se po začetnih težavah iz okolja kar vrstile ponudbe za vzpostavljanje novih enot pri njih. Kot kaže v Dutovljah deluje »negativno polje«, se pravi, silnice, ki zavračajo sprejemanje stanovalcev zavoda. Nastanek takega polja je hkraten rezultat silnic v celotnem družbenem polju (ksenofobija, težnja po regulaciji, naraščajoči bivanjska tesnoba in nezadovoljstvo) in »nerodnega« ravnanja akterja preselitev (pomanjkljivo spoznavanje in povezovanje s skupnostjo, nesporazumi in konflikti pri vodenju projekta, nenazadnje tudi pomanjkljiva okrepitev stanovalcev).

Zapiranje – javna zadeva?

En od načinov zoperstavljanja samoumevnosti zapiranja in zaprtih oddelkov je njihova problematizacija v javnem govoru. To kar sicer odeto v plašč sramu pojmuje kot osebno nezgodo in s podmeno zaupnosti in posebnega znanja zastrto domeno strokovnjakov, je pravzaprav javni škandal in nekaj, kar nas zadeva vse. Izziv je, kako tehtno in nesenzacionalistično vzbuditi zanimanje za nekaj, česar se javnost nojevsko izogiba (noče iztrgati iz področja samoumevnosti). Pri tem nas ovira tudi strokovnjaška težnja po tem, da to artikuliramo kot tehnični problem, ki ga urejamo le strokovno in z lažnim upanjem, da bo to potekalo gladko.

Tematizacijo zapiranja je treba povezovati z družbenimi protislovji, ki so v pojavu zapiranja udeleženi (revščina, patriarhalni vzorci, nezmožnost uveljaviti svojo voljo, odvisnost itn.).

Doslednost

Čeprav lahko razumemo razloge za dvoličnost politike, je ni treba sprejemati, temveč jo razgaliti in zahtevati doslednost. Konsistenca je namreč tisto, kar omogoča delovanje polja.

Vzpostaviti načelo brez zapiranja in prisile

Zahteve po večjem številu mest na zaprtih oddelkih, zaprtih oddelkih za otroke in podobno je treba razgaliti v njihovi ekonomski in gospostveni funkciji, hkrati pa uveljaviti nasprotno – ukinitvev zaprtih oddelkov in pa načelo brez zapiranja in prisile kot vodilno politično načelo v socialnem varstvu pa tudi socialni politiki.

Krepitev civilne sfere

Bolj ko se bo razvilo polje socialnega varstva (s pod-polji dezinstitutionalizacije, v katerem je tudi njeno pod-polje zoperstavljanja zaprtim oddelkom), laže bodo na tem polju vzniknila razna gibanja. Tako kot obstoj polja omogoča gibanje, tako gibanje vzpostavlja samo polje. Tako kot fizično gibanje s premikanjem vzpostavlja svoj prostor, tako tudi družbena gibanja s premikanjem idej, razmerij ustvarjajo družbeni prostor.⁷⁷ Za izpraznitev zaprtega prostora varovanih oddelkov je morda dovolj premestitev, za resnični prehod je potrebno gibanje – mikro-gibanje, ki se rodi na oddelku, okrepi v organizaciji zavoda, a ko stopi na plano, potrebuje povezave z gibanji zunaj. Tudi zato je treba sprejeti izziv nasprotujočih civilnih iniciativ, saj so odziv na prehod, (neposrečen, strupen) izraz protislovij, ki delujejo v skupnosti. Seveda je treba

⁷⁷ Sistem ni prostorska kategorija (oz. obstaja le v virtualnem prostoru), struktura pa ima sicer svojo prostornino (in dimenzije vertikalne in horizontalne mobilnosti v njej), a jo ohranja le s tem, da jo napolni. Zaprti oddelek je struktura, ki jo je treba utekočiniti, še bolje uplniti, da se lahko v prostoru začne premikati.

zanikati njihovo tendenco izključevanja, ni pa smiselno izničiti njihove sile, saj ta poraja krepitev sil, ki si za prehod prizadevajo, ali pa preusmerijo v svoje nasprotje – v sile, ki prehod podpirajo.⁷⁸

Politična ekonomija in kultura

Aksiomatiko kot temelj ravnanja naj zamenja etično-estetska paradigma ravnanja oz. etika vzajemnosti in solidarnosti, etika neizključevanja in estetika preseganja mej (eksistence).

Odpravljati paradigmo zapiranja (ničelna toleranca zapiranja)

Splošne paradigme zapiranja kot oblastnega (in ekonomskega) dispozitiva verjetno ni mogoče odpraviti čez noč (zapori). Lahko pa odpravimo vsaj v socialni in zdravstvu – prekinemo vez med zdravljenjem in prisilo, med zapiranjem in oskrbo.

Zapiranje in prisilo (kot varstvena ukrepa) lahko nadomesti poudarek na socialni varnosti in na sodelovanju v skupnosti.

Produktivnost odklona

V postindustrijski družbi je manj razlogov za imobilizacijo rezervne in odvečne delovne sile oz. več možnosti za vključevanje v (ne zgolj ekonomske) družbene produktivne procese. Še več, odkloni so produktivni v razbijanju industrijskih standardov vedenja. Norost (in odklon nasploh) ima produktivno razsežnost, ki jo je treba afirmirati (ne le v umetnosti).

Produkt tega procesa naj bi bila nova delitev solidarnost, ki jo vključevanje »odpisanih« zahteva. To pomeni, da imajo neformalni oskrbovalci neodtujljivo pravico do oskrbovanja svojih bližnjih – da oskrbo pripoznamo kot pomembno delo (tudi z krepitvijo ugleda in višanjem plač formalnim oskrbovalcem). Gre torej za novo delitev dela in v tej delitvi za fleksibilnost med statusi in vlogami.

⁷⁸ Nasprotovanje prehodu okrepi ne le izvirne sile – protagoniste prehoda sili v bolj odločno nastopanje, krepitev argumentov in zagovorniške vloge. Krepi tudi reakcijo na reakcionarne sile v okolju – tudi v sami skupnosti se ob takih dogodkih pogosto začne oblikovati skupina, glas, ki prehod afirmira, ki hoče pokazati, da ta skupnost ni ksenofobična, da je sprejemajoča. Včasih pa se zgodi tudi to, da antagonisti *post factum* spremenijo svojo držo, kdaj pa kdaj postanejo tudi izrecni zagovorniki dezinstitutucionalizacije oz. ljudi, ki so se v njihovo soseseo preselili.

Heterogeni prostori

Aksiomatski homogenizaciji (hibridnih) prostorov (oz. prilaščanju javnega, skupnega prostora in vdora v zasebni) se je treba dosledno upirati (Flaker, 2022b). To lahko storimo bodisi z njihovo heterogenizacijo (tudi oz. še zlasti delovnih prostorov) bodisi z njihovo avtonomizacijo.

Z vidika varovanih oddelkov in oskrbe je ključna razbremenitev neformalnih »pomočnikov«. Heterogeni in avtonomni prostori morajo omogočati, da bližnji ljudje vztrajajo v situaciji, a da v njej ne ostanejo sami v klinču z designiranim uporabnikom – omogočati morajo porajanje nove solidarnosti.

Debirokratizacija

Birokratizaciji se je treba vztrajno upirati, še posebno ko gre za birokratsko urejanje vsakdanjega življenja. Vzeti si moramo pravico do ugovora vesti pri nesmiselnih pravilih (tudi pravila, ki so praviloma funkcionalna, niso funkcionalna v vseh primerih). Nesmiselno gotovost pravil bi morale zamenjati spodbujanje dogovarjanja in dogovornih rešitev, pogajanje namesto pogodb.

Humanizacija norosti – prevrednotenje vrednot

Kaj je norost? Najbrž ne bomo nikoli povsem dobro vedeli, kljub temu jo je vredno vedno spoznavati.

Norost je, ko nam podčlovek sporoča nekaj nadčloveškega!?

Dialog z norostjo je možen prek norih dejanj umnega človeka - prav on najbolj potrebuje pravico do norosti (odklopa).

Triptih delovanja

Esej o alternativah varovanim oddelkom bomo zaokrožili s preglednico, ki povzema kritiko oz. polemiko z varovanimi oddelki, alternative zapiranju in prisili in procese preobrazbe. Tak triptih je na mestu, saj je treba delovanje na tem področju oz. odpravljanje zapiranja in prisile temeljiti tako na polemičnem odnosu do obstoječega (kar hočemo spremeniti) kakor na viziji, kaj lahko

to obstoječe zamenja, hkrati pa si moramo predstavljati, kakšna pot nas čaka od enega k drugemu.⁷⁹

Preglednico lahko beremo vodoravno kot progresijo idej od obstoječega k viziji, navpično pa kot sloje preobrazbe, plasti delovanja obstoječega, alternativ in preobrazbe.

⁷⁹ Avtor je ob konceptualnem raziskovanju fenomena napisal tri eseje (oz. trodelni esej) – za vsako linijo razmisleka. Da bi se izognili ponavljanju in se osredotočili prav na alternative, objavljamo le ta osrednji del. Preglednica pa povzema vse tri smeri razmišljanja (s tem pa bralcu ponuja vpogled v avtorjevo shemo oz. njeno vsebino).

Tabela 23 Triptih kritike, alternativ in preobrazbe varovanih oddelkov (VO)

Sloj (raven)	Varovalni oddelki	Alternative	Prehod (preobrazba)
A) življenjski svet	grožnja premestitve – dogodki, konstelacija, kariera	Življenjski svet brez grožnje namestitve na varovani oddelek	preobrazba življenjskega sveta?
Medosebni odnosi, interakcije, situacije	"nerešljiv" zaplet (drama institucionalizacije), nestrinjanje; negotovost; prejšnje hospitalizacije, banalnost premestitev v institucionalnem sistemu	razpletanje situacije, možnosti razbremenitve, spontani fenomenološki pristop, vztrajanje v situaciji [ne obstoj varovanega oddelka]	razvoj oz. porajanje novih vzorcev ravnanja ←
Obseg življenjskega prostora	radikalno zoženje življenjskega obzorja, prisilni ukrepi: ožjenje prostora kot preludij namestitvi in kot posledica ob odpustu (stigma)	širitev življenjskih obzorij, prostora: več dejavnosti, biti subjekt svojih dejanj (krepitev moči)	širitev možnosti na varovanem oddelku – manj omejitev, fokusirani ukrepi za varnost; izhodi, obiski, izleti, letovanja, samoupravljanje oddelka (avtentične skupščine)
Gotovost	negotovost, ki jo povzroča namestitve; izvorna negotovost življenjskega sveta oz. ob odpustu oz. premestitvi – stigma	stabilne življenjske ureditve in rutine (vključno stabilno in zadostno finančno preskrbljenostjo, stabilnim stanovanjskim razmerjem); družbena in družabna podpora skupnosti, na katero se lahko zanesemo, močna volja in želja in njen izraz.	preselitveni načrt, poskusne preselitve, destigmatizacija – nov začetek
B) Metoda	Varovani oddelek – oblika, ki določa metodo; nemoč in krnitev metod zunaj	metode, ki nadomeščajo varovani oddelek (ne zgolj oblike)	razvoj okrepitvenih, kontekstualnih metod
Paradigma	»prijem«: objektivizacija, mehanično, pogled na situacijo, strokovni napuh	PRISTOP: intersubjektivnost, organsko, uztrje iz situacije, spoštljivost	dosledna transformacija »prijemov« v »pristop«; razvoj kriznih intervencij.
Stopanje v življenjski svet	nasilen vdor v človekovo življenje, izguba tal pod nogami	upoštevanje stopenj posega v življenjski svet, krizne intervencije	krepitev spoštljivosti, krepitev popravljanih manevrov, krepitev moči
Premestitve	premestitev – prekinitev: revno in umetno okolje – provizorično bivanje	ostati v domačem okolju, kratke premestitve, normalizacija (povsakdanjenje, udomačevanje, poosebljanje) posebnih prostorov	zmanjševanje premeščanja, preobrazba premestitev v preselitve, preselitve z varovanih oddelkov
Posredno in neposredno delo	posredno delo: restriktivni ukrepi: namestitve v prostor, zaklepanje, vezanje, izolacija - nevtralizacija motnje brez človeškega srečanja.	direktno delo, pričevanje, odprti prostor (in odprti dialog), analiza tveganja in fokusirani omejevalni ukrepi; SREČANJE	(korenita) odprava zapiranja in prisile
C) Oblika dela	prostorska kombinacija prijemov	razpršitev: krizni centri, krizno bivanje v drugi družini, skupnostne konference in krizni timi; krepki osebni paketi storitev; zagovorništvo	ukinitev zaprtih oddelkov, preskušanje številnih alternativ

Sloj (raven)	Varovalni oddelki	Alternative	Prehod (preobrazba)
Tip A (delo)	ni storitev, disciplinski program	vztrajanje na storitvenem modelu: krepitev uporabnika kot naročnika, mnogoterost in ustreznost odgovorov, odvezanost mesta izvajanja; model ustvarjanja; omogočanje drugih oblik	uvajanje storitvenega modela na varovanem oddelku, ključni delavci, (neodvisno) zagovorništvo
Tip B (stvar)	ukrep in sredstvo	afirmativni ukrepi, ki spreminjajo razmerja; dostop do sredstev, ki omogočajo samostojnost.	vzpostavljanje uporabnika (stanovalca na varovanem oddelku) kot naročnika – osebni paketi storitev, uporaba finančnih sredstev varovanega oddelka za individualizirano (neposredno) financiranje
Zapiranje	nujna oblika institucionalnega varstva – »črna luknja, ki uravnava kozmos«	ničelna toleranca zapiranja in prisile.	problematizacija in odpravljanje zapiranja in prisile; demonstracija nepotrebnosti zaprtih oddelkov.
D) Organizacijska oblika	varovani oddelek – enota zavoda	nadomestijo ga močne službe na terenu timi za krizno posredovanje, avtonomne namestitvene enote, ki zagotavljajo večjo stopnjo varnosti, (osebni) timi za intenzivno podporo → enote večjih organizacij ali neodvisne službe	preobrazba v mobilno krizno enoto in vzpostavitev enot z okrepljeno pozornostjo in varovanjem; razvoj zagovorništva! <i>Krepitev terenskih služb</i>
Demokratizacija	izrazito hierarhična (del siceršnje hierarhije)	dosledna in korenita demokratizacija: strokovna avtonomija, odgovornost uporabniku, timsko delo in skupno odločanje organizacijsko načelo;	krepitev strokovne avtonomije, timskega dela Okrepitev skupščin na oddelku – zaveza vodstva za uresničevanje njihovih sklepov; uporaba avatarjev kot pripomočka za tiste, ki se težko izrazijo.
Preoblikovanje dispozitivov	disciplinski dispozitiv (deluje na zavod kot celoto)	dispozitiv enakopravnosti: storitve in drugi posegi utemeljeni na potrebah in pravici do dostojnega življenja v skupnosti.	preoblikovati oddelek kot kraj izvajanja storitev (osebni načrti), skupščina kot naročnik storitev za kolektiv
Zgostitev virov in sredstev	izraz moči vodstva (več sredstev)	akumulirana sredstva za fleksibilno uporabo v kritičnih situacijah	usposobiti osebje na oddelku za intenzivno delo v skupnosti; predvideti njihovo vlogo in naloge po ukinitvi oddelka:
Odlagališče	odlagališče problemov za zunanje akterje: slepo črevo skupnosti	ob sprejemanju vloge strokovnjaka, ki je zmožen posredovanja v zapletenih situacijah vključevanje drugih akterjev v skupno akcijo (zgled družinske konference)	vključiti zunanje akterje v delo in preobrazbo oddelka; v timske konference, sodelovanje na skupščinah, medinstitucionalni timi na terenu.
E) Sistem	Institucionalen, dvotiren	Skupnostni (sistem ↔ polje)	Dezinstitucionalizacija (ustvarjanje polja)
Distribucija	odlagališče – kukavičje gnezdo: register nezmožnosti strok v sistemu	mreža storitev in služb brez koncentracij in brez prisile, moratorij na koncentracije →	ukinitvev koncentracij, še zlasti prisilnih; omejitev (uvajanje moratorijev) koncentracij pri

Sloj (raven)	Varovalni oddelki	Alternative	Prehod (preobrazba)
			vzpostavljanju služb (6 za nastanitve, 50 za oblike dela in preživljanja časa).
Načela delovanja	skrbništvo in fragmentacija: pristojnosti in »podaniki«, prilaščanje uporabnikov → nezmožnost sodelovanja; homogenizacija – heterogen skupek nalepk → VO kompenzacija fragmentacije	zagovorništvo in integracija – zvezne službe (nuja timskega dela), prednost preglednih in sodelovalnih oblik;	vzpostavitev neodvisne zagovorniške službe, krepitev zagovorniške naravnosti tudi sicer: Moralna in zakonska obveza sodelovanja pri izvajanju osebnih paketov in udeleževanju medinstitucionalnih timov.
Razmerja sektorjev	podrejen pravosodju in psihiatriji (podaljšek bolnišnice in substanca odločanja sodišč)	primat »socialnega modela«: transformativna vloga sodišč, ki so tako vpletena v reševanje stisk ne pa presojanje pogojev za zapiranje, socialno izvedenstvo, integracija psihiatrov v timsko delo.	»usposabljanje« sodišč, izvedencev – problemske konference; krepitev socialnega izvedenstva, vabilo psihiatrom.
Iluzija nujnosti VO	pritisk na varovane oddelke: prek čakalne vrste, birokratizacija	ukinitev VO, sinergija posebnih in splošnih služb, makro ukrepi, ki zagotavljajo dostojno življenje; boj proti vsem oblikam omejevanja in prisile;	ukinitev varovalnih oddelkov in okrepitev služb zmožnih posredovati v skupnosti
<i>F) Zakonodaja</i>	<i>varovanje vs. omejevanje svobode</i>	<i>varovanje svobode na prvem mestu, tudi pravica do življenja v skupnosti in opore v ta namen (represivno funkcijo prepustiti represivnim organom in kazenski zakonodaji);</i>	<i>problematizacija represivne funkcije</i>
Zapiranje (ZDZdr)	obstoj zaprtih struktur, legitimira zapiranje	prepoved zapiranja v sociali (zdravstvu, izobraževanju)	temeljita prenova ZDZdr – da bo preprečeval zapiranje, vzpostavljanje moratorijev
Oskrba	nadomešča pomanjkljivosti oskrbe, tudi skopost dajatev področnih zakonodaj	pravica do oskrbe (neomejene) glede na potrebe, kvalitativno in kvantitativno večanje obsega pravic; nižanje praga subsidiarnosti in višanje plafona upravičenosti;	dopolniti področno zakonodajo, da bo omogočala intenzivno oskrbo; problematizirati pojem »biti nevaren samemu sebi«
Varnost	socialna ali fizična – zakonska ali medosebna snov; razcep osebnosti	varnost zadeva skupnosti, funkcija medosebnih dogovorov, zagotavljanje varnosti – storitev; dialoško reševanje zapletov subsidiarna vloga državnih organov (in strokovnjakov);	pilotiranje alternativnih načinov odločanja oz. zagotavljanja varnosti
Skrbnništvo	nuja institucionalnega reda; »institucija na prostem«; komplementarnost zapiranja in skrbništva (se izrazi na VO)	krepitev proaktivnosti (namen, volja) Pravica samoodločanja (12. člen) – zagotavljanje opore in varnosti s storitvami	vzpostavljanje skupnega odločanja (s podporo); afirmacija volje »varovanja«
Tveganje	sankcioniranje neobstoječih dejanj	analiza tveganja kot krepitev človekove volje z varno izvedbo želenih dejanj	vzpostaviti analizo tveganja kot zakonsko zahtevo

Sloj (raven)	Varovalni oddelki	Alternative	Prehod (preobrazba)
Hierarhija norm	razkorak med konvencijo in pravilniki; odpravljanje vs. obstoj VO – nuja regulacije	upoštevati hierarhijo aktov oz. ne upoštevati (nasprotovati) pravilnikom in drugi regulativi, ki ni v skladu s konvencijo in ustavo (ugovor vesti);	problematizacija stanja, usklajevanje navzdol
Urejanje življenja	protislovje med pravili in sporazumevanjem (komunikacijo)	promovirati sporazumevanje, pravila uporabiti za orientacijo, ko dogovor ni možen uveljaviti čim večjo stopnjo svobode v pravno določeni situaciji; zagotovljena zakonska podlaga za dialoško reševanje; zagotavljanje svobode ob ev. omejitvah;	deburokratizacija odnosov, prizadevanje za subsidiarno uporabo pravil, problematizacija zatekanja k pravilom.
<i>G) Politika</i>	<i>od zgoraj navzdol, videz racionalnega subjekta</i>	<i>ustvarjanje politike od spodaj</i>	<i>mobilizacija sil na terenu</i>
Socialna politika in politika socialnega varstva	velike socialnopolitične teme (posredni vpliv); notranja politika interesov v socialnem varstvu, brez vizije	poudarek na pravicah in krepitvi moči, tematizacija mezo ravni (organizacije, poslovanja, oblik): polje (participativne) socialne politike in ustvarjanje polja socialnega varstva;	vzpostavljanje tem srednjih ravni kot socialno političnih zadev? Politizacija socialnega varstva vzdolž treh osi
Delovanje političnega sistema	disfunkcionalnost predstavniške demokracije	samoupravno polje socialnega varstva: tri osi, odprto polje, glas podrejenih, »uho« oblasti, emancipatorni vstop v polje – pomembnost izziva; mnogoterost žarišč delovanja;	mobilizacija akterjev, odprti forumi, participacija odločevalcev na terenu, ustvarjanje pomembnih žarišč in pomembnosti socialnih zadev.
Tematizacija	pod političnim obzorjem (dezinstitucionalizacija)	problematizacija zapiranja in prisile → javna, ne zgolj strokovna zadeva; nova občutljivost medijev; tematizacija družbenih protislovij (revščine, patriarhalnih vzorcev, nezmožnosti uveljaviti svojo voljo ipd.)	zaprte oddelke, zapiranje in prisilo (iz)postaviti kot javno zadevo
Doslednost	nedoslednost politike	doslednost – konsistentnost polja	zahtevati doslednost
Pritiski (lobiji)	zahteve po več zaprtih oddelkih	vzpostavljeno načelo brez zapiranja in prisile	razgaliti takšne zahteve, uveljaviti nasprotno – ukinitvev zaprtih oddelkov
Družbena gibanja in civilne iniciative	gibanja »za« in iniciative »proti«: univerzalizem vs. partikularno; svoboda vs. bivanjska negotovost; folklor vs. avantgarda	ključnost civilne sfere, (gibanja) temeljni akter socialne politike in socialnega varstva, sprejeti izziv »civilnih« iniciativ	krepitev civilne sfere
<i>H. Politična ekonomija in kultura</i>	<i>skladnost VO z obstoječo aksiomatiko</i>	<i>etika vzajemnosti in solidarnosti/ estetika preseganja mej;</i>	<i>prehod od racionalne paradigme k etično estetski</i>
Steber aksiomatike	zapiranje (varnost) + skrbništvo	ničelna toleranca do zapiranja, poudarek na socialni varnosti in na sodelovanju v skupnosti	problematizacija zapiranja, promocija solidarnosti
Delitev dela	rezervna in odvečna delovna sila	nova delitev dela – pravica do oskrbe in oskrbovanja	afirmirati produktivno razsežnost norosti (in odklona nasploh)

Sloj (raven)	Varovalni oddelki	Alternative	Prehod (preobrazba)
Narava dela	mir pri posvečanju delu	nova solidarnost, vrednost izkušenj z roba eksistence	heterogenizacija delovnih prostorov, razbremenitev neformalnega sektorja ob neprekinitvi vpletenosti v situacije – ustvarjanje nove solidarnosti
Vsakdanjost	birokratizacija vsakdanjega življenja	dogovarjanje vrednota; pogajanje namesto pogodb, ugovor vesti ob nesmiselnih pravilih →	boj proti birokratizaciji, spodbujanje dogovarjanja in dogovornih rešitev,
Norost	norost ni nekaj človeškega	dialog z norostjo, pravica do norosti, norost – nadčloveškost → afirmacija norosti umnih;	humanizacija norosti – prevrednotenje vrednot
Drugo			

Sklici

Basaglia, F. (ur.) (1968). *L'istituzione negata. Rapporto da un ospedale psichiatrico*. Torino: Giulio Einaudi editore.

Brandon, D., Brandon, A., & Brandon, T. (1995). *Advocacy: power to people with disabilities*. London: Venture.

Caplan, G. (1964). *Principles of preventive psychiatry*. New York: Basic Books.

Felc, J., & Toresini, L. (2010). *Kletka strahu in smrti: medicinski in pravni vidik zblojenosti*. (prevod La testa tagliata). Celje: Celjska Mohorjeva družba.

Flaker, V. (ur.) (2022a). *Socialno delo med ljudi, proti zapiranju in za dostojanstvo človeka: Tri osi razvoja socialnega varstva* (Verzija 1.0) (gradivo posveta) *Tri osi razvoja socialnega varstva*, ki ga je pripravila katedra za duševno zdravje na Fakulteti za socialno delo, 14. junija, 2022. (Pri pripravi posveta in gradiva so sodelovali Janko Cafuta, Vera Grebenc, Andraž Kapus, Vili Lamovšek, Lea Lebar, Juš Škraban, Mojca Urek, Marjan Vončina, Darja Zaviršek, Jelka Zorn in drugi. Izhodiščne teze lahko najdete v seriji blogov, ki se začne s Flaker, V. (2022). Socialno delo med ljudi, proti zapiranju in za dostojanstvo človeka (Tri osi razvoja socialnega varstva 1). *Vito Flaker agenda* [blog], četrtek, 18. avgust 2022, pridobljeno 27. 11. 2023 s <http://vitoflakeragenda.blogspot.com/2022/08/socialno-delo-med-ljudi-proti-zapiranju.html>).

Flaker, V. (2022b). Oblastna inertnost totalnih ustanov. V: S. Bezjak (ur.), *O skupnosti in dez institucionalizaciji onkraj obstoječih vrtov in vrtičkov*. Trate: Muzej norosti, str. 215-240.

Flaker, V. (2023). *A maze of responsibility. Advances in Methodology and Statistics (Metodološki zvezki) Vol. 20 No. 2 (2023), str. 147–172, DOI: <https://doi.org/10.51936/xyyy>*

Flaker, V. (2024). *Temeljne operacije socialnega dela: Prispevki k taksonomiji socialnega dela in varstva 2. del*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo. DOI: <https://doi.org/10.51741/9789612974350>

Flaker, V. (2025). Razpotja timov. V T. Rape Žiberna in A. Jurček (ur.), *Timsko delo v socialnem delu*, str. 277 – 319. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.

Flaker, V. @Boj za (2012). *Direktno socialno delo*. Ljubljana: Založba /*cf.

Flaker, V., Mali, J., Kodele, T., Grebenc, V., Škerjanc, J., & Urek, M. (2008). *Dolgotrajna oskrba: Očrt potreb in odgovorov nanje*, Fakulteta za socialno delo, Ljubljana.

Ghelani, A. (2022). Knowledge and Skills for Social Workers on Mobile Crisis Intervention Teams. *Clinical Social Work Journal* 50, 414–425. Pridobljeno 23. 3. 2025 s <https://doi.org/10.1007/s10615-021-00823-x>

Goffman, E. (1963). *Behaviour in Public Places*. New York: Free Press.

Goffman, E. (1971). *Relations in Public: Microstudies of the Public Order*. New York: Harper Colophon Books.

Horvat, G. (2024). *The role of a family group conference in child foster care from a social work perspective : doctoral dissertation*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo. Dostopno na: http://www.nbn.si/URN:NBN:SI:FSD:DOC-DIS_HORVAT, [Repozitorij Univerze v Ljubljani – RUL](#).

Jones, M. (1952). *Social Psychiatry: A Study of Therapeutic Communities*. London, Routledge and Kegan: Tavistock Publications Limited.

Kelly, D. (2009). Personalised support. V S. Newman (ur.), *Personalisation: Practical thoughts and ideas from people making it happen* (str. 61–70). Pavilion.

Konvencija o pravicah invalidov, Generalna skupščina Združenih narodov, 13. december 2006, Uradni list RS, št. 37/2008.

Kurre, A., & Bose, M. (2020). Crisis intervention in social work: a review of models and approaches. *International Journal of Early Childhood Special Education* 12(2). DOI: 10.48047/intjecse/v12i2.201177

Lamovec, T. (1994), Fenomenologija in duševno zdravje. *Socialno delo* 33(3), str. 201–206.

Lamovec, T. (1997). *Kako ravnamo z osebo v psihotični krizi*. Ljubljana: Altra.

Lamovec, T. (1998). *Psihosocialna pomoč v duševni stiski*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

Perske, R. (1988). *Circles of Friends*. Nashville: Abingdon Press.

Toresini, L. (2017) Zapiranje in pravice. *Socialna pedagogika: Deinstitutionalizacija* (tematska številka) 21(3/4), str. 309–324. Pridobljeno 15. 3. 2025 s https://revija.zzsp.org/pdf/SocPed_2017_03_04.pdf

Zaviršek, D. (1997). Krizni tim kot oblika preprečevanja psihiatrične hospitalizacije. *Socialno delo* 36 (2), str. 101–110.